

VÖRÖS BOLDIZSÁR

Jelképek, szállóigék, ünnepségek

Kulturális jelenségek forradalmakban
és ellenforradalomban*

André Chastel az 1789-es francia forradalom kapcsán figyelmeztetett arra, hogy „Mindaz, ami a forradalomban látványos, teátrális, kiszámított – természetesen a tömegmegmozdulásoktól és az erőszaktól eltekintve –, az a Fény Százada kialakította öntőformákba ömlik. Ezt a fajta folytonosságot, amely kétségkívül van olyan figyelemre méltó, mint a fegyverzet vagy a diplomácia folytonossága, a metszetek és programok biztosították.”¹ E megállapítások hasznosíthatók az 1919-ben egymást váltó politikai-társadalmi rendszerek kulturális jelenségeinek vizsgálatánál is: a forradalmak és az ellenforradalom közvélemény-formálói ugyanis igen sokféleképpen alkalmazták világszemléletük terjesztéséhez a rendelkezésükre álló, különféle hagyományelemeket, köztük jelképeket, szállóigéket, ünnepségrészleteket.

Nem meglepő, hogy egy forradalmi jelképet: Biró Mihály vörös kalapácsos emberét, amely az 1910-es évek elején, a *Népszava* plakátján a fennálló igazságtalan társadalmi rendszer elpusztítására irányuló forradalmi, szociáldemokrata törekvéseket jelenítette meg (I. kép),² majd a *Magyarországi Szociáldemokrata Párt*

---

* E munka korábbi változata elhangzott Az 1919. év az egyetemes és a magyar történelemben c. konferencián, 2009. szept. 24-én.

1 André Chastel: Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek. In: *Új: Fabulák, formák, figurák. Válogatott tanulmányok.* Bp. 1984. 191.

2 Ld. ehhez: Biró Mihály 1886–1948. Plakátok. Szerk. Dr. Bernhard Denscher–Dr. Helge Zoitl. Bp.–Wien, 1986. 37.; *Emil Horn*: Mihály Biró. Hannover, 1996. (Plakatkünstler 1.) 36–43. A jelkép általam megadott értelmezése a figurával együtt a plakáton közzétett Népszava-cikk kijelentéseiből következik: a szöveg szerint a társadalmi igazságtalanságokkal tisztában lévő „szociáldemokraták, nyíltan megmondják, hogy ezt a mai világot ki akarják forgatni sarkaiból. Mert a mai világban csak az él jól, aki nem dolgozik; csak annak van igazi pihenőideje, aki sohasem fárad el a munkában.

Az ilyen világot el kell pusztítani és le kell rombolni: megérett erre.” – A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm; a kurzívák azokban az eredeti kiemeléseknek felelnek meg. – Ld. még: *Aradi Nóra*: A szocialista képzőművészet jelképei. H. n., 1974. 5.; *Denscher Bernhard*: Biró Mihály plakátjainak képi világáról. In: Biró Mihály 1886–1948. i. m. 22–29. – A Népszava-plakátot használta fel az Április már a Magyarországi Tanácsköztársaság idején közzétett, Vörös album c. számának rajzolója, Kóber Leó, akinek képén egy hirdetőoszlopon látható a vörös kalapácsos embert az újságcímoldallal együtt megjelenítő ábrázolás. A kép-

jelvénye lett,³ felhasználták a Tanácsköztársaság közvélemény-formálói is: immár a diktatúra világfelfogásának terjesztése érdekében. Május 1-jére elkészült Biró Mihály új plakátja, amelyen a figura az „1919 május 1.” felirattal együtt jelent meg (II. kép),⁴ ezúttal már nem kifejezetten a szociáldemokraták, hanem az új rendszer világszemléletének, küzdelmeinek megtestesítőjeként. A budapesti ünnepségre pedig több példányban is megalkották a kalapácsos munkás hatalmas gipszszobrát: ezek közül hármat a Berliini téren (III. kép), egyet az Alagút bejáratánál állítottak fel.⁵ A Lánchíd pesti hídfőjénél, a Kereskedelmi Bank⁶ épületére, több mint két emelet magas képen szintén elhelyezték a figurát, alatta, a drapérián a kommunista jelkép, az ötágú csillag,⁷ valamint kalapácsábrázolások között, a „Világ proletárjai egyesüljetek!” feliratot lehetett olvasni (IV. kép).⁸ A szociáldemokrata és a kommunista szimbólumok együttesen a Tanácsköztársaságot, a „proletárdiktatúra”-t jelképezték – elhelyezésük éppen a Kereskedelmi Bank épületén pedig, sajátos szimbolikus helyfoglalással, az új rendszernek a kapitalista gazdasági-társadalmi viszonyok feletti győzelmét is kifejezhette.⁹ Az ünnepség

---

aláírás szerint a figura ekként fenyegeti az előtte elvonuló hatalmasságokat: „Világ zsarnokai, remegjetek!” Ld. Április 1919. ápr. 3. 32.

- 3 Vö. ehhez pl. *Ring Gizella: A magyarországi munkásmozgalom jelvényei*. I. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981–1982. Bp. 1983. 168., 184.
- 4 Ld. pl. *Aradi N.*: i. m. I. t., az 1919. máj. 1-jei budapesti ünnepség dekorációjában: *Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919*. Bp. 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 33.) XXV. k.
- 5 „A Berliini tér közepén vörös emelvény és az emelvény három oldalán egy-egy gipszszobor, Biró Mihály közismert vörös emberét ábrázolja.” Budapest vörös májusa. Fölvonulás az Andrássy úton – Félmillió ember a Ligetben – Húszezer gyerek a Margitszigeten. Fáklya 1919. máj. 3. 6.; A kalapácsos vörös emberek a Berliini téren. In: 1919. A vörös május. Bp. 1919. 3., továbbá: Autó az Alagút felkészített bejárata előtt. Fotó. Ld. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár (= MNM TF.) lelt. sz. 57.279., neg. sz. 7445 E (9x12); A mai nagy ünnepnap. Ünnepi díszben van az egész főváros. – Gyülekezések a fölvonuláshoz. Gyermekgyülekezés. – Záróóra éjfélkor. Népszava 1919. máj. 1. 10.
- 6 Ld. erről pl. *Vörös Károly: A Rakpiactól a Roosevelttérig*. Műemlékvédelem 21(1977) 11–12., vö. még: *Botos János: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank története*. H. n., 1991. 57–58.
- 7 Az ötágú vörös csillagról mint kommunista jelképről ld. Budapest vörös májusa i. m. 6.; 1919. május 1. A proletariátus ünnepe. A Vörös Katona 1919. máj. 3. 1–2., továbbá e munkám 13. jegyzetét.
- 8 Biró Mihály május elsejei plakátja a Kereskedelmi Bank homlokzatán. Paulovits Sándor fotója. Ld. MNM TF. lelt. sz. 68.845., neg. sz. 23 135., vö. még: Budapest vörös májusa i. m. 6.
- 9 A korabeli szimbolikus térfoglalási akciókról ld. pl. *Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló*. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. Budapesti Negyed 8(2000) 3–4. sz. 144–170.; *Uő: Különböző politikai hatalmak – ugyanabban a fővárosban*. Szimbolikus térfoglalási akciók Budapesten 1918–1919-ben. In: *Tömegek és ünnepek. A nyilvánosság rítusai a közép-európai modernségben*. Szerk. Csúri Károly–Orosz Magdolna–Szendi Zoltán. Bp. 2009. (Mű-helyek 8.) 15–31. – Az épületen elhelyezett kompozícióban a Kommunista kiáltvány záró felhívása kapcsolódott a Lánchíd pesti hídfőjénél álló Marx-szoborhoz, vö. ehhez: *Vörös K.*: i. m. 11–12.; *Vörös B.*: „A múltat végképp eltörölni”? i. m. 90., XXII. k.

rendezésében részt vevő Biró Mihály¹⁰ egy visszaemlékezés szerint ekkor, összhangban a jelkép forradalmi tartalmaival, ekként aktualizálta, értelmezte újraját, évekkorábban megalkotott művét: „az én óriásom felemelte a kalapácsot, de nem kell lesújtania. A régi rend széthullt már a kalapács láttára is.”¹¹ A május 1-jei ünnepségről a *Közoktatásügyi Népbiztosság* által kiadott fénykép-összeállítás szintén Biró készítette címlapján a sugárzó ötágú vörös csillag előtt áll a kalapácsos munkás (V. kép):¹² a kommunista¹³ és a szociáldemokrata párt jelvényekben is felhasznált szimbólumainak együttese a két politikai erő egységét, ezáltal a Magyarországi Tanácsköztársaságot is jelképezte. A sugárzó vörös csillag a diktatúra eszméinek diadalát, szétterjedését, a lesújtani készülő munkásalak pedig a rendszer küzdelmeit is kifejezésre juttathatta.

E forradalmi, tanácsköztársasági jelkép ilyen széles körű használata után érthető, hogy a rendszer összeomlását követően a figura több ellenforradalmi ábrázolásban is megjelent – immár a forradalmi eszmékkal történő leszámolás jegyében. A *Borsszem Jankó* augusztus 31-i számának borítóján közzétett, *A megcsalt munkás* című karikatúrán (VI. kép) a vörös kalapácsos ember éppen készül lesújtani egy Lenin-figurára, indulatait pedig ekként jeleníti meg a kép alatt olvasható vers: „Elkeseredésében/ Mi telhetett tőle?! Pörölyével rácsapott/ A Lenin fejére.”¹⁴ Manno Miltiades egyik plakátján a munkás kétségbeesetten áll egy darabokra tört magyar címer felett (VII. kép),¹⁵ amivel a rajzoló a baloldali forradalmárokat¹⁶ tette felelőssé a történelmi Magyarország pusztulásáért, egy másik plakátján

10 Ld. erről pl. 1919. A vörös május i. m., borító 3.; *Kövágó Sarolta*: Biró Mihály (1886–1948). Párt-történeti Közlemények 32(1986) 1. sz. 170.

11 *Frank László*: Találkozások Biró Mihállyal. Emlékezés a nagy plakátfestőre halálának 15. évfordulója alkalmából. Magyar Nemzet 1963. okt. 6. 8.

12 1919. A vörös május i. m., borító 1. Biró Mihálynak, mint a címlap alkotójának azonosításához ld. Biró Mihály 1886–1948. i. m. 12., 66., 84–85.

13 Az ötágú csillagról mint kommunista pártjelvényről ld. A magyarországi forradalmak krónikája 1918–1919. Közreadja: Hetés Tibor. Bp. 1969. XXI. t.; *Ring Gizella*: Jelvények 1945 és 1948 között. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1985. Bp. 1988. 188., 195., továbbá e munkám 7. jegyzetét.

14 A megcsalt munkás. Borsszem Jankó 1919. aug. 31. 1. A kép alkotója minden bizonnyal Bér Dezső, ld. ehhez: *Gyöngy Kálmán*: Magyar karikaturisták adat- és szignótára. Karikaturisták, animációs báb- és rajzfilmek, illusztrátorok, portrérajzolók. Bp. 2008. 24–25., 279., 307–308. A munkás elkeseredésének érzékeltetéséhez a karikaturista átírva közölte Petőfi Sándor: Megy a juhász száron... c. versének 4. szakaszát: „Elkeseredésében [ti. a juhászban, kedvese halála és a saját késése miatt]/ Mi telhetett tőle?! Nagyot ütött botjával/ A számar fejére.” *Petőfi Sándor*: Megy a juhász száron... In: Petőfi Sándor összes költeményei. Végleges, teljes kiadás. II. Kisebb költemények 1842–46. Bp. 1892. 74.

15 Ld. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár (= OSZK PKT.) PKG 1919/34. Ekkoriban készített plakátjairól, köztük a vörös kalapácsos ember figuráját felhasználó ábrázolásairól, így írt Manno egy 1929. aug. 31-i levelében: „A kommün után erős nacionalista plakátokat csináltam. [...] Das Plakat c. újság majdnem az összes nacionalista plakátjaimat hozta.” Ld. Magyar Nemzeti Galéria Adattára 2403/29., továbbá a Manno-plakátokat is bemutató összeállítást: *Die Plakate der ungarischen Reaktion. Das Plakat 11(1920) 586–592., különösen: 588–589.*

16 Vö. ehhez: *Aradi N.*: i. m. 191.

pedig az arcvonásaival zsidóként ábrázolt vörös ember, elhagyva kalapácsát, egy „10000000” feliratú zsákkal menekül (VIII. kép)¹⁷ – ezzel Manno azt fejezte ki, hogy a zsidó származású baloldali forradalmárok kifosztották az országot, majd elmenekültek. A vörös kalapácsos ember ledöntött és összetört szobrát jelenítette meg a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának* minden bizonnyal már az 1920-as nemzetgyűlési választásokra készített plakátja, amelyen egy sastollas sapkát viselő, jobb kezében keresztet magasba emelő, baljában nemzetiszínű zászlót tartó fiatal-ember átlép a szobormaradványokon (IX. kép).¹⁸ A plakát „E jelben győzünk!” felirata átalakítása az „E jelben győzni fogsz!” szállóigének,¹⁹ ugyanakkor utalás I. (Nagy) Constantinus 312. évi látomására, amelynek nyomán, a keresztény hagyomány szerint, az uralkodó a kereszt jelével győzött ellenségein:²⁰ a 20. századi plakát szerint is csak a kereszténység jegyében lehet győzelmet aratni a baloldali eszmék felett. A szimbólumot azonban nemcsak képeken jeleníthették meg a korabeli közvélemény-formálók, hanem szövegben is: például az *Új Nemzedék* 1919. december 21-i számának vezércikkírója ekként fogalmazott: „A szociáldemokrata párt bunkózó vörös embere a rémuralom idejében elvégezte már nemzetgyilkos munkáját; most jön a *magyar munkás* s a kereszténység és nemzeti gondolat diadalmas erejébe vetett hittel újjáépíti azt, amit a kommunista–szocialista rémuralom ledöntött.”²¹

Az ellenforradalom időszakának közvélemény-formálói tehát a forradalmi eszmékkel történő leszámolás kifejezése érdekében alkalmazták e jelképet – tíz évvel később viszont a *Magyar Revíziós Liga* munkatársai éppen saját törekvéseik, a magyarországi munkásság megnyerése érdekében akarták felhasználni a figurát. Az esetről a bécsi *Előre* című újság 1929. augusztus 1-jei számának lapjain, a liga igazgatóságához intézett levelében maga, az ekkor emigrációban élő Biró Mihály számolt be – visszautalva a tanácsköztársaság utáni Manno Miltiades-plakátokra is: „A magyarországi szociáldemokrata párt titkársága f. évi május hó 31-én kelt levelében arról értesít, hogy

a Revíziós Liga igazgatója, dr. Fall azzal a kéréssel fordult hozzájuk, engedje át a szociáldemokrata párt a *vöröseMBER-pártjelvényt* a liga által megrajzoltatandó és kiadandó irredenta plakát céljaira.

Ezt a kérelmet illetően a magyarországi szociáldemokrata párt titkársága, igen helyesen, arra az álláspontra helyezkedett, hogy – mivel a pártjelvény az én

17 Ld. OSZK PKT. PKG 1919/33. Az ábrázoláshoz ld. Die Plakate der ungarischen Reaktion i. m. 589., továbbá: *Vörös Kati*: Judapesti bulváron. A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. Médiakutató 4(2003) 1. sz. 29–43.

18 Ld. OSZK PKT. PKG 1920/67.

19 Vö ehhez pl. Szájrul szájra. A magyarság szállóigéi. Gyűjt. és magyarázza: Tóth Béla. Bp. 1907. 145.; Hoc signo vinces. In: Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. X. Hérolld–Jóbb. Bp. 1914. 163.

20 Ld. ehhez pl. Szájrul szájra i. m. 145.; *Geréb József*: A rómaiak története. Bp. é. n. (Nagy képes világtörténet) 588–593.

21 [V alakban három pont]: A kétféjű hidra. Új Nemzedék 1919. dec. 21. 2.

szellemi tulajdonom – annak ilyen felhasználásáról az én megkérdésem nélkül nem rendelkezhet, és ezért hozzám továbbította az Önök kérését.

Abból a tényből, hogy meglepően hangzó kívánságukkal egyáltalán előállottak, azt látom, hogy Önök nincsenek egész tisztában sem a vörösember-plakátnak, sem e plakát festőjének múltjával; kénytelen vagyok ezért feleleveníteni a közelmúltnak néhány olyan eseményét, amelyek ezzel a szociáldemokrata pártjelvényvel kapcsolatosak.” Biró, többek között, írt arról is, hogy „Az ellenforradalmi propaganda, amely mindig nagy előszeregettel használta fel céljaira az én szellemi termékeimet, a vörös emberből egy másik plakátot is készítettett; ezen a plakáton a vörös ember darabokra zúzza kalapácsával az ország címerét.

Ha maliciózus akarnék lenni, azt ajánlanám Önöknek, hogy talán nyomassák ki újra ezt a plakátot... Hadd lássa a szervezett munkás, akit Önök most a ligájukba csalogatnak, hogy volt idő, amikor őt vádolták azzal, hogy feldarabolta Magyarországot. [...] Az egyes munkást, a kenyerét féltő családapát »meg lehet nyerni« tagul az Önök szervezetének, de a szimbólumot, a vörös embert nem, se csendőrszuronnal, se szolgabírói pofonokkal.

*Nem, nem, soha!*²² Nyílt levelében Biró ironikusan felvetette az ábrázolás felhasználásának egy újabb lehetőségét, a Revíziós Liga kérésének elutasítását egyszer s mindenkorra pedig éppen a még a Károlyi-kormány által 1918 novemberében létrehozott *Országos Propaganda Bizottságtól* származó,²³ szállóigévé vált,²⁴ a revíziós propagandában is gyakran alkalmazott, itt új bekezdésként elhelyezett, kiemelten szedett „Nem, nem, soha!” mondattal²⁵ fejezte ki nyomtatékosan.

Ám nem csak az ellenforradalom közvélemény-formálói kerülhettek olyan helyzetbe, hogy rendszerük szellemiségétől idegen művészi eljárás, sőt alkotó hozzájárulását akarják igénybe venni saját törekvéseik kifejezésre juttatása érdekében. Még 1919. április elején a Magyarországi Tanácsköztársaság *Közoktatásügyi Népbiztosságának* illetékesei azt a döntést hozták a budapesti millenniumi emlékműről, hogy „Ezt az emlékművet, mely a proletáröntudatot éppúgy sérti,

22 Biró Mihály világhírű rajzolóművész és emigráns elvtársunk levele a Magyar Revíziós Ligához. Előre 1(1929) 4. sz. 3–4. A szöveget bevezetővel újraközölte: *Horn Emil*: Biró Mihály levele a Magyar Revíziós Ligának, 1929. *Kritika* 1986. 7. sz. 6–7. A szövegben említett plakáttal kapcsolatban ld. e munkám 15. jegyzetét, a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt és a VII. képet. – Az ügyben keletkezett leveleket és egyéb iratokat nem sikerült fellelnem. Ld. még ezzel kapcsolatban: *Zeidler Miklós*: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. *Századok* 131(1997) 315., 341–342.

23 Ld. ehhez: *Pallos Lajos*: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. In: *Folia Historica*. XXIV. 2005–2006. Főszerk. Kovács Tibor. Bp. 2006. 58.; *Zeidler Miklós*: A revíziós gondolat. Pozsony, 2009. 104.

24 Vö. ehhez: *Szécsi Ferenc*: Szállóigék. Az irodalomban, sajtóban és köznyelvben használt magyar, latin, görög, német, francia, olasz, angol stb. irodalmi és történelmi, valamint bibliai szállóigék, idézetek és mondások gyűjteménye, származásuk és használatuk magyarázataival. Bp. 1936. 167.; *Vörös Boldizsár*: Különböző politikai rendszerek – hasonló humoros alkotások? 1919 fordulatai vicekben és karikatúrákban. *Médiakutató* 10(2009) 4. sz. 27–41

25 Vö. ehhez: *Zeidler M.*: A revíziós gondolat i. m. 193., 196., 253., 257., 335–338.

mint a jó ízlést, legközelebb *teljesen eltávolítják vagy átalakítják*”,²⁶ a május 1-jei ünnepségre viszont éppen a monumentum legjelentősebb szobrása, Zala György²⁷ készítette el a saját Árpád-szobra fölé állított, Marxot és két munkást ábrázoló, a diktatúra eszmerendszerét hirdető, jelképértékű gipszszobrát (X. kép).²⁸ A *forradalmi ünnepre* dekorációkat készítő szobrászok többsége, köztük Zala György, azonban a *heroikus emlékmű vagy portré hagyományát folytatták, ennek stílusát alkalmazták a munkásmozgalom személyiségeire is*²⁹ – érthető tehát, hogy a Marx- és Engels-szobrokról, Szélpál Árpád visszaemlékezése szerint, ekkoriban elítélően nyilatkozott több, a modern irányzatokat képviselő művész. Az író maga „elrémült” tőlük, Barta Sándor véleménye: „a »giccs monumentumai«. Kassák szerint: merénylet a kommunizmus ellen.”³⁰ A diktatúra döntéshozóinak eljárása (amely követte a szovjet-oroszországi vezetés propagandamódszereit³¹) tehát korántsem volt minden kortárs számára magától értetődő vagy helyeselhető. Évekkel a diktatúra bukása után, egy 1928-as visszaemlékezésében pedig maga az alkotó, Zala György értelmezte újra egykori Marx-kompozícióját, immár ellenforradalmi szellemben: „ez a gipszmonstrum valójában csak kívülről volt szobor: *belül hívány szalma, néhány deszkadarab és faragatlan lécek tartották össze. Méltó szimbóluma volt a bolsevizmusnak.*”³²

A képzőművészeti alkotások mellett szövegek, például szállóigék is többféleképpen átalakulhattak és átértelmezethettek 1919 politikai változásai nyomán. Linder Béla 1918. november 2-án, az Országháznál, a budapesti helyőrség tisztikarának ünnepélyes eskütételén elhangzott, szállóigévé vált szavai: „Soha többé katonát nem akarok látni!”³³ 1919 elején, átalakítva, revücímként jelentek meg: *Nem akarok katonát látni!* A február 20-án, a budapesti *Revü Színházban* bemutatott (és április elejéig játszott)³⁴ „nagy, aktuális, látványos revü” írója Szőke Szakáll, zeneszerzői Hetényi-Heidelberg Albert és Reményi

26 Eltávolítják az ezredévi emlékmű királysobrai. Vörös Újság 1919. ápr. 6. 6. Ld. még: *Vörös Boldizsár: Történelmi hősök, új rendszerek. Emlékszobrok Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban 1917–1919. Mozgó Világ* 24(1998) 5. sz. 94–95., 104.

27 Ld. erről pl. *Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái*. Bp. 1934. 354–359.

28 Ld. ehhez: *Vörös B.*: „A múltat végképp eltörölni”? i. m. 91–92., 107–108., XXVI. k.

29 *Aradi Nóra: A Tanácsköztársaság művészete*. In: *Magyar művészet 1890–1919. I.* Szerk. Németh Lajos. Bp. 1981. (A magyarországi művészet története) 623.

30 *Szélpál Árpád: Forró hamu*. Bp. 1984. 502.

31 Ld. erről pl. *Vörös B.*: „A múltat végképp eltörölni”? i. m. 69–79., 107., 109.

32 *Németh Károly: Pace maker: iramvezető leszek a Tisza-szobor pályázaton, mondja a 70 esztendő Zala György*. *Budapesti Hírlap* 1928. ápr. 21. 5.

33 Ld. *U. D.*: *Esküszik a budapesti helyőrség*. In: *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája*. Szerk. Gellért Oszkár. Bp. é. n. 193. (A szöveg szerzője minden bizonnyal Urai Dezső.) Ld. még: *Szécsi F.*: i. m. 166.; *Hajdu Tibor: Történelmi realizmus és nemzeti bünbakkerevés: az őszirózsás forradalom példája*. In: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Szerk. Fischer Ferenc–Majoros István–Vonyó József. Pécs, 2000. 216–217.

34 Ld. ehhez a *Magyar Színpad* 1919. febr. 20–máj. 14. közötti számait.

Béla voltak.³⁵ Az előadásról így tudósított a *Színház és Divat* március 2-i számának cikke: „A szenzációs pesti revü: »Nem akarok katonát látni!« minden várokozásra felüli sikert hozott. Nem is csoda, hisz a szerző olyan dolgokat hoz a színre, amelyekről azelőtt, a háborús időkben, még csak suttogva is alig szabadott beszélni. Humoros katonai élményeit, pompás szituációkat vonultat föl egymás után a szerző, úgy, hogy a közönség nem győz eleget csodálkozni, még többet tapsolni.

Érdekeséget ad a revünek, hogy a főszerepet maga a szerző, *Szóke Szakáll* alakítja. *Linder Manó*, a lógós, a fronttól félő katona alakjában annyi humort hoz a nézőtérre, amennyi öt revünek is elegendő lenne.”³⁶ E szerint a műsor nemcsak felidézte címével a hadügyminiszter 1918. november 2-i kijelentését, hanem a főszereplővel utalt a szónokra is: a Manó keresztnévvel és az eljátszott figurával igencsak elítélően ábrázolva őt (*Szóke Szakáll* felemelt kezekkel látható a revü plakátján is: XI. kép).³⁷ 1919 tavaszán pedig *Linder* szavai további változatokban is forgalomba kerültek – ugyanarra a problémára: a Tanácsköztársaság *Vörös Hadseregének* súlyos helyzetére, vereségeire reagálva. Egy április 27-i feljegyzés szerint ekkoriban a „legsikerültebb” viccek „közé tartozik, mert jellemzi a diktatúra harci frontjának helyzetét ez:

– Miért ment *Linder* a frontra?

– Mert nem akar katonát látni!”³⁸ Míg a főleg élőszóban terjedő vicc az átalakított *Linder*-szöveggel humorizált a diktatúra hadseregének vereségein, a

35 Ld. *Nem akarok katonát látni! Színházi Élet* 1919. febr. 23–márc. 1. 32. *Szóke Szakáll* (Gerő Jenő) (1883–1955) színész, kabarészerző; *Hetényi-Heidelberg Albert* (1875–1951) zeneszerző; *Reményi Béla* (1883–1938) zeneszerző. Ld. még: *Molnár Gál Péter*: A pesti mulatók. Előszó egy színháztörténethez. H. n., 2001. 41–42., 250–259., 311.

36 „Nem akarok katonát látni!” – Új revü a Revü Színházban, írta: *Szóke Szakáll*, zenéjét szerzette *Hetényi-Heidelberg Albert* és *Reményi Béla* –. *Színház és Divat* 1919. márc. 2. 38. Ld. még: „Nem akarok katonát látni!” *Pesti Napló* 1919. febr. 21. 6., továbbá vö. *Konrád Miklós*: Orfeum és zsidó identitás Budapesten a századfordulón. *Budapesti Negyed* 26(2008) 2. sz. 366.

37 Ld. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Színlaptár, sz. n. – A „manó” egyik jelentése: „törpeszerű képzeletbeli lény”, ld. *Manó*. In: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. H–Ó. Főszerk. *Benkő Loránd*. Bp. 1970. 839., vö. továbbá: *Manó*. In: *Révai Nagy Lexikon*. Az ismeretek enciklopédiája. XIII. *Lovas–Mons*. Bp. 1915. 365. Vö. még: *Hajdu T.*: i. m. 216.; *Uő*: *Linder Béla* és *Pogány József* a hadügy élén. A hadsereg bomlása. *História* 30(2008) 9. sz. 33–34. – A műsor egészének megismeréséhez még további kutatásokra van szükség.

38 Ld. *Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár* 604. f. 5/2. ó. e. 1. k. 8. A feljegyzés készítőjét nem sikerült azonosítanom. – Egy, nem sokkal a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után megjelent összeállításban e vicc következő variánsa olvasható: „*Az a derék Linder*.

– Hol van *Linder Béla*?

– A harctéren!

– Hiszen azt mondta, hogy nem akar többé katonát látni?

– Éppen azért!” A szöveghez kapcsolt közreadói magyarázat szerint „Ez az anekdota május első napjaiban járta, amikor a vörös hadsereg teljesen széjjelzüllött és katona mindenütt volt, csak a fronton nem.” *Burzsujhumor* a diktatúra alatt. A proletárdiktatúra anekdotái. Összegyűjt., sajtó alá rend. *Biró Imre Boldizsár*. Bp. 1919. 28. A Tanácsköztársaságot támadó viccekről ld. pl. *Vörös Boldizsár*: „Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőre bizal-

Vörös Újság május 7-i számában a vezércikk címe a Tanácsköztársaság megvédésére toborzott: *Nem akarunk látni, csak katonát!* Az előző forradalomban született, eredetileg élőszóbeli kijelentésnek az új forradalmi rendszerben ellentétessé alakítása, az egyes szám első személy helyett a többes szám első személy használata, vezércikk-címként való közreadása itt a felhívás nyomatékosítását voltak hivatottak szolgálni, akárcsak kiemeléssel szedett variánsa a cikk zárómondataként: „*A mai naptól fogva nem akarunk mást látni, csak katonát!*”³⁹ Ez utóbbi példák jól mutatják, hogy egy szöveg különböző változatai, lényegében egyidejűleg, egymással homlokegyenest ellenkező összefüggésrendszerben is forgalomba kerülhetnek.

Az ellenforradalom, az új hadsereg létrehozásának időszakában a Linder-beszédrészlet felhasználása a miniszter tevékenységének, áttételesen az 1918-as forradalomnak is az elítélését fejezte ki Friedrich István miniszterelnök szintén az Országháznál, szintén novemberben és szintén élőszóban elhangzott azon üdvözlésében, amellyel 1919. november 16-án Horthyt és *Nemzeti Hadseregét* fogadta: „Itt, ezen a téren, amelyen egy év előtt átkos ajakról elhangzott, hogy »Nem akarok többé katonát látni«, ezen a téren üdvözöllek és köszöntlek a Nemzeti Hadsereg élén, lelkesedéssel és szeretettel, a magyar kormány és a magyar nemzet nevében.”⁴⁰ Friedrich beszédénél az elhangzás alkalmá, helye, időpontja mind a szállóigében megfogalmazott törekvések tagadását nyomatékosíthatták. Az 1918–1919-es forradalmak résztvevőivel és eszmerendszereivel szemben az új hadsereg katonáinak „nemzeti” elkötelezettségét és a „keresztény” „nemzet”-tel való összetartozását jelentette meg a *Borsszem Jankó* november 23-i számának egy Szentháromság-oszlop előtt, (a „nemzetietlen főváros”-sal szemben) a „nemzet”-et megjelenítő, falusias öltözetű emberek között vágtató, sastollas lovas katonát ábrázoló, *A nemzet katonája* című képe, a következő aláírással: „– No, Linder Béla, hol vagy? Most aztán elhiszem, hogy nem akarsz katonát látni!” (XII. kép).⁴¹ Az átalakított idézet itt egy más típusú alkotáshoz: képhez kapcsolódó szöveggént jelent meg, akárcsak Manno Miltiades plakátján, amelyen egy szerb, egy cseh és egy román katona gúnyosan egymásra nevetve, zsákmányként tartják a történelmi Magyarország egy-egy darabját és kérdezik egymástól az ábrázolás címével: *Nem akartok katonát látni?* (XIII.

mit válasszanak”. A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben. *Aetas* 21(2006) 2–3. sz. 184–203.

39 Nem akarunk látni, csak katonát! *Vörös Újság* 1919. máj. 7. 1.

40 A nemzeti hadsereg Budapesten. *Budapesti Hírlap* 1919. nov. 18. 5.

41 A nemzet katonája. *Borsszem Jankó* 1919. nov. 23. 3. A kép alkotója minden bizonnyal Garay Ákos, ld. ehhez: *Gyöngy K.*: i. m. 72., 281. – Budapest „nemzetietlen”-ként történő korabeli megjelenítéséről ld. pl. *Vörös B.*: Károlyi Mihály tér i. m. 144–172.; *Uő*: Tértfoglalás Budapesten – térfoglalás a történelemben? A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepe 1919. november 16-án. In: Ünnepek – hétköznapiak – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Szécsény, 2000. augusztus 24–26. Szerk. Pásztor Cecília. Salgótarján, 2002. (Rendi társadalom – polgári társadalom 14.) 181–186.; *Schweitzer Gábor*: Budapest, az ország vakbele. A magyar politikai közbeszéd történetéhez. *Budapesti Könyvszemle* 17(2005) 328–331.; *Gyáni Gábor*: Budapest – túl jól és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Bp. 2008. 70–71.

kép).⁴² E plakátjával, rajta az átalakított Linder-idézettel, a rajzoló az 1918-as forradalom katonapolitikáját tette felelőssé a történelmi Magyarország szétदारabolásáért.

Azonban korántsem csak egy-egy jelkép, stíluselem, szövegrészlet átalakításával vagy/és új összefüggésrendszerbe illesztésével törekedhet egy politikai rendszer nézeteinek kifejezésére, hanem például egy rendezvény több elemének koncepcionális egységességben való felhasználásával is.⁴³ Így az 1918. november 16-i, a magyar népköztársaság kikiáltásának alkalmából az Országháznál rendezett ünnepség egészére, illetve egyes elemeire történtek sajátos visszautalások pontosan egy évvel később, a *Nemzeti Hadsereg* budapesti bevonulási ünnepségén – immár az ellenforradalom, az 1918–1919-es forradalmak szellemiségével való jelképes leszámolás jegyében.⁴⁴ E törekvés megfigyelhető már az ünnepség időpontjának kiválasztásában is: egyik szervezője ugyanis azt kérte, hogy a díszbevonulást lehetőleg november 16-ára tegyék. Ez szerinte politikai okokból lenne fontos, mert ez volt az a dátum, amelyen az Országház téren a múlt évben nyilvánosan Károlyira lett átruházva a hatalom.⁴⁵ 1918. november 16-án, a Parlament bejáratánál Károlyi Mihály egy vörös emelvényről beszélt a tömeghez (XIV. kép)⁴⁶ – 1919-ben ide egy fehér fából ácsolt, zöld baldachinos misésátort építettek, amelyből – létrehozva a magyar trikolor színegyüttesét – piros szőnyeg futott le a térre. A sátorban oltár állt, mögötte fehér alapon hatalmas aranykereszt (XV. kép).⁴⁷ E sajátos épületegyüttes jól szemlélteti az ellenforradalmi ünnepség meghatározó eszmei mozzanatát: a forradalmak szellemiségét elutasítva, a nemzeti gondolkör szakralizálását, ugyanakkor a keresztény vallásos eszmerendszer nemzetivé tételét. Az Országház és az előtte lévő tér zászlódíszítése mindkét ünnepen hasonló volt – ám, eltérően az 1918-as köztársasági rendezvénytől, 1919-ben nem használtak fel vörös lobogókat: az ellenforradalmi ünnep szervezői minden bizonnyal ezzel az eljárással is a forradalmak elutasítását akarták kifejezésre juttatni. Sőt, úgy tűnik: a bevonulási ünnepség egyes szereplői azáltal is törekedtek erre, hogy beszédekben olykor ugyanazokat a fordulatokat, kifejezéseket alkalmazták, mint az egy évvel korábbi rendezvény szónokai – ám teljesen ellenkező eszmei tartalommal és összefüggésben. Így például 1918. november 16-i beszédében Hock János azt mondta egy, az ünnepségre eljött, öreg, 1848–1849-es szabadságharcos katonának: megérted „hazádnak feltámadását a magyar független köztársaságban”⁴⁸ –

42 Ld. OSZK PKT. PKG 1919/28. Vö. még: *Szécsi F.*: i. m. 166., továbbá e munkám 15. jegyzetét.

43 Vö. ehhez: *Glatz Ferenc*: A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei. In: *Uő*: Történetírás – korszakváltásban. Tanulmányok. Bp. 1990. 86.

44 Ld. erről részletesen: *Vörös B.*: Különböző politikai hatalmak i. m. 24–31.; *Uő*: A magyar köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án: szimbolikus helyfoglalás térben és időben. Közép-Európai Közlemények 2(2009) 2–3. sz. 100–106.

45 Ld. Hadtörténelmi Levéltár I. 89. VKF 1919. 13. d. 793. sz.

46 Ld. pl. *Siklós András*: Magyarország 1918/1919. Események/ képek/ dokumentumok. H. n., 1978. 134–135.

47 Ld. pl. *Vörös B.*: Károlyi Mihály tér i. m. 165.

48 Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 41. Bp. 1918. (Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. – Napló XLI.) 457.

1919. november 16-i üdvözlésében pedig Tormay Cécile, többek között, azzal köszöntötte a *Nemzeti Hadsereget*, hogy „keresztény [!] feltámadás a Ti hazatérésetek”.⁴⁹

A fentiekben bemutatott példák, elemzések jól szemléltetik, hogy a különböző politikai-társadalmi rendszerek közvélemény-formálói többféleképpen is felhasználhatják a rendelkezésükre álló jelképeket, szállóigéket és más hagyományelemeket saját nézeteik terjesztésére. Nem ritka eljárás az, hogy az előző rendszer fontos jelképét, az ekkor keletkezett szállóigét, esetleg egy látványos szertartás valamelyik elemét az új azért alkalmazza, hogy kifejezésre juttassa elődje világszemléletének, törekvéseinek elutasítását: így például a forradalmak utáni időszak közvélemény-formálói a vörös kalapácsos figurát, a Linder-idézetet vagy az 1918. november 16-i ünnepség egyes mozzanatait. Előfordulhat azonban az is, hogy az új döntéshozók saját nézeteik hatásos kifejezéséhez, ám nem a tagadást szemléltetendő, használják fel propagandájukban a bukott rendszer közvélemény-formálóinak eszköztárából átvett elemeket: ez történt az 1919. május 1-jei történelmszemélyiség-szobrok esetében. Sor kerülhet ugyanakkor arra is, hogy a politikai változásokat követve, maguk a művészek is nyilvánosan újraértelmezik saját, korábban létrehozott művüket: akár összhangban eredeti alkotói törekvéseikkel (ilyen volt Biró Mihály 1919. május 1-jei kalapácsosember-értelmezése), akár azokkal homlokegyenest ellenkezően (így járt el Zala György 1928-ban a Marx-kompozíció újraértelmezésénél). Egy-egy kulturális jelenség felhasználásai során megjelenési formáinak a legkülönbözőbb változásai is előfordulhatnak: Biró plakátképéből az 1910-es években *pártjelvény*, 1919. május 1-jére *szobor*, decemberben pedig *vezércikk-szövegelem* lett; Linder *ünnepi beszédének szavaiból* 1919 februárjában *revü cím*, tavasszal *vicc-csattanó* és *vezércikk-cím*, ősszel *képekhez kapcsolódó szöveg* lett. A különféle hagyományelemek alkalmazásai megkönnyíthették a közvélemény-formálóknak nézeteik kifejezésre juttatását, közönségüknek pedig e vélemények, állásfoglalások megértését. A fenti példák, elemzések, megítélésem szerint, így nemcsak a korabeli történelmi események: a forradalmak és az ellenforradalom vizsgálatához szolgáltathatnak adalékokat, hanem, önmagukon túlmutatva, általánosabb érvennyel a jelképek, szállóigék, ünnepségek, a különféle hagyományok sajátosságainak megismeréséhez is – úgy is, amiként azt Jean Starobinski tömören megállapította: „Művészet és történelmi esemény kölcsönösen megvilágítják egymást: mindenképpen jelzésértékűek egymás számára, még akkor is, ha nem azonos, hanem ellentétes irányba mutatnak.”⁵⁰

49 Ld. *Ágoston Gézáné*: Magyar asszonyok ünnepe. In: MANSz Almanach az 1920-ik évre. Bp. é. n. 102.

50 *Jean Starobinski*: 1789. In: *Uő: 1789. Az értelem jelképei*. Bp. 2006. 13. – Az e munkámban bemutatott és elemzett példák száma minden bizonnyal még növelhető lenne, ám, megítélésem szerint, az itt ismertetett esetek is jól szemléltetik a különféle kulturális jelenségek politikai-társadalmi változások nyomán bekövetkező átalakulásainak lehetőségeit. – E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Bubryák Orsolyának, Szentesi Editnek, Hajdu Tibornak és Konrád Miklósnak.

NÉPSZAVA

AZ ELŐFIZETÉS ÁRA:
 Egy évre... 240.-
 Három hónapra... 80.-
 Félév... 40.-
 Hónap... 13.-
 * SZOCIÁLIS...
 EGYES SZÁM ÁRA 5 FILLÉR.

A M...
 KÖZÖSSÉGI...
 ...

SZ...
 (Telefon...)
 ...

Itt az irás

Ha a munkások...
 ...
 ...

Perze vannak már munkások, vannak már szegény emberek, akik mindent felhasználnak. Ezekben már fut a háza, hogy így kifejezi őket a mai világ. Ezekben már kénytelenek az életszükségletük megteremtéséért...
 ...

Az ilyen világot el kell pusztítani és le kell roszkolni: megértett erre.

Ha vannak már szegény emberek, akik mindent felhasználnak, a legtöbb szegény ember még sem tudja. Vagy legalább is nem tudja elég jól, nem tudja elég világosan, nem tudja elég hűbenesen. Mert a szegény és halálban nem csak a pénzért szedi el a szegény emberek, hanem a legtöbbjüket elvesztés és éhezés a világosságot, a gondolatosságokat az az erőtől is, amely legelő kezeltetésénél...
 ...

A szegényes tudatlanság teszi a munkást az a szegény ember; a tudatlanság azután az a szegényebbé teszi.

Alkik ez annak szegényes és tudatlanság teszi a szegény embert; hasonlatosan ezek a Scritumok legelőnek. Amiképpen ez is csak akkor tagoz, ha körültekintően...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

... minden kilogramma után...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

Biró

I. Biró Mihály Népszava-plakátja az 1910-es évek elejéről

II. Bíró Mihály
1919. május 1-jei
plakátja

III. A kalapácsos munkás
szobrai a Berliini téren,
1919. május 1. (MNM TF.)

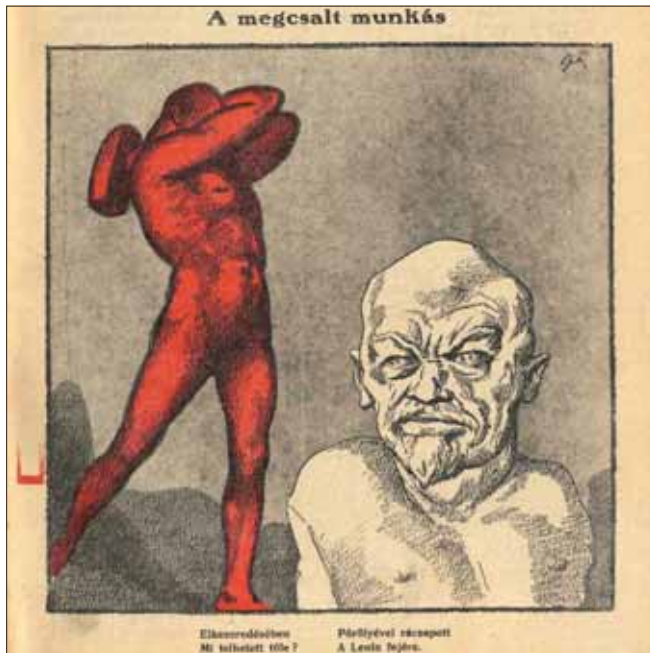

IV. A Kereskedelmi
Bank dekorációja,
1919. május 1.
(MNM TF.)

V. Bíró Mihály címlapképe

VI. Karikatúra
a Borsszem Jankó
1919. augusztus 31-i
számának címlapján

VII. Manno Miltiades
plakátja
(OSZK PKT.)

VIII. Manno Miltiades plakátja
(OSZK PKT.)

IX. A Keresztény Nemzeti
Egyesülés Pártjának plakátja
(OSZK PKT.)

X. Zala György
Marx-kompozíciója,
1919. május 1.
(MNM TF.)

XI. „Nem akarok
katonát látni!”
Revüplakát
(Országos
Színháztörténeti
Múzeum és Intézet,
Színlap-tár)

XII. Kép a Borsszem Jankó 1919. november 23-i számából

XIII. Manno Miltiades plakátja (OSZK PKT.)

XIV. Károlyi Mihály és Hock János a Parlament főkapujánál, 1918. november 16. (MNM TF.)

XV. Az ünnepség az Országháznál, 1919. november 16. (MNM TF.)

BOLDIZSÁR VÖRÖS
SYMBOLS, ADAGES, CEREMONIES
CULTURAL PHENOMENA IN REVOLUTIONS AND
COUNTER-REVOLUTION

In 1919 the people forming public opinion in the periods of revolutions and counter-revolution resorted to various elements of traditions, including symbols, adages and parts of ceremonies in many ways in order to disseminate their world views. The study examines in detail the forms of certain cultural phenomena appearing during the political and social changes of 1919, with an outlook for the earlier and subsequent periods as well. On the basis of the analyses it is concluded that it was frequent that people forming the public opinion in the new regime used a significant symbol of the former regime, an adage created at that time, or a part of a spectacular ceremony in order to express the refusal of their predecessors' point of view. Perhaps the new decision makers applied elements deriving from the toolbar of the people forming public opinion in the fallen system in their propaganda in order to express their views in an effective way, instead of demonstrating rejection. It could also happen that artists, following political changes, reconsider their own and earlier works of art in public: whether in accordance with their original creative efforts, or radically differently. Certain cultural phenomena could occur in several different forms. Applying the different elements of traditions may facilitate to express views shaping public opinion, and it may also ease the interpretation of these opinions and standpoints by the audience. Thus the examples and analyses presented in this study provide additional information to the historic events of that time, such as revolutions and counter-revolution, but, in general with significance beyond themselves, also to the knowledge of the characteristic features of symbols, adages, ceremonies and the different elements of traditions.